

Szerkesztőségünk olyan írásokból közöl részleteket a megjelenés időrendjében, amelyek a kultúra színe-változásáról, a módszerek sokféleségéről tanúskodnak, hatásuk, érvényességük elvitathatatlan. Szándékunk: *Vivere aude! Merj Élni!*

Fogadják az Olvasók értő figyelemmel!

Vitányi Iván

A KULTURÁLIS FEJLŐDÉS STRATÉGIÁJA¹

DOI 10.35402/kek.2023.4.3

„... nemcsak az államnak van kultúrpolitikája, hanem sok (sőt mondhatni minden) társadalmi szervezetnek, közösségnek, intézménynek, egyéneknek. Mindegyiknek van a kultúrával kapcsolatban valamilyen magatartása, belállítódása, attitűdje, azoknak a kulturális tevékenységeknek, termékeknek, intézményeknek a köre, amelyeket jobban, kevésbé, vagy egyáltalán nem kedvelnek, amelyeket valamilyen szempontból fontosnak, semlegesnek, vagy ártalmasnak tartanak, amelyeket megismételnek, sőt rendszeresen gyakorolnak, amelyekkel kapcsolatban *elképzeléseik, szándékaik, terveik* vannak. A tervek sorába egyaránt beletartozik, hogy csak éppen meg akarják nézni, meg akarják hallgatni, vagy el akarják olvasni, mint az, hogy folyamatosan és többszörösen kívánnak vele foglalkozni, maguk is gyakorolni akarják, és helyet biztosítanak számára az egyén, a család, a közösség, a társadalom körében.

A második mozzanat – a terv – különösen fontos: ez a kultúrpolitikai magatartás specifikuma. Amennyiben ugyanis csak a kedvelés-nemkedvelés dimenziójában vagyunk, még pusztán kulturális magatartásról beszélünk. Az attitűd az ismétlődés, a terv, az elkötelezettség dimenziójának bevezetésével vélik stratégiává, politikává.

[...]

A kultúrpolitika szerkezete és mechanizmusai

Ha nem pusztán az államnak van kulturális stratégiája, hanem más szervezeteknek, intézményeknek, közösségeknek, egyéneknek is, akkor egy adott társadalom kultúrpolitikája végül is mindezeknek a részpolitikáknak az összessége. Minémúsége és minősége attól függ, hogy milyen rész-politikákból tevődik össze, milyenek azok külön-külön és végül különösen, hogy a részek milyen viszonyban vannak, milyen struktúrát alkotnak egymással.

¹ Első megjelenés: Kultúra és Közösség. 1997.4. 9-36.

A mechanizmusok egymásba-fonódó rendszerbe fonódnak össze, amelyek egyes részei egyszerre és egyidőben érvényesülnek, egymást sokszorosan áthatják, a gyakorlatban szétválaszthatatlanok. Csak elméletileg lehet őket megkülönböztetni.

A következő mechanizmusokkal kell számolnunk:

1. Az állam és az önkormányzatok, szélesebb értelemben „*establishment*” kultúrpolitikája. Tevékenységük egyetemes igényű és egyirányú: a rendezés, a támogatás, a feltételek biztosítása.
2. Az *egyházak* kulturális magatartása és politikája. Tevékenységük specifikuma az értékek képviselete, az értékorientáció egyértelműsége.
3. A *politikai-társadalmi-világnézeti mozgalmak* és érdekképviseletek (mindenekelőtt a *pártok* és *szakszervezetek*) kulturális magatartása és politikája.
4. A *piac, a gazdasági szervezetek, vállalatok, intézmények*, a „*business*” által vezérelt kultúrpolitika.
5. A különböző *kulturális (tudományos-művészeti) szakmák* kultúrpolitikája.
6. A *civil társadalom* és szervezetei – intézményei – közösségei által képviselt kultúrpolitika.
7. A társadalom *elsőfokú közösségei és szervezetei, mindenekelőtt a családok, a primer közösségek* és a mindennapi élet szerves kulturális gyakorlata, illetve a benne megjelenített stratégia.
8. [...]

A mechanizmusok tevékenységének értékvonatkozásai

Nemcsak a kultúrpolitika alanyai különböznek azonban egymástól (tehát azok a közösségek, intézmények, amelyek stratégiát alakítanak ki és megvalósítására törekednek), hanem *tevékenységük jellege*

is. Ezt az *értékekhez való viszony* dimenziójában ábrázolhatjuk.

1. Az állam és az önkormányzatok tevékenysége holisztikus igényű és egyirányú: a rendezés, a támogatás, az anyagi-szervezeti-jogi feltételek, keretek biztosítása. Az állam (legalábbis a demokratikus állam) nem elkötelezett valamely értékrendszer mellett, de nem is lehet teljesen semleges. El kell fogadnia az értékek pluralitását, de csak bizonyos határokig szabad elfogadnia.
2. Az egyházak kulturális tevékenységének specifikuma az általuk vallott értékek egyértelmű képviselése. Az egyházak értékrendszere meghatározott, a „tűrészár” jóval kisebb, mint az állam esetében.
3. A politikai-társadalmi-világnézeti mozgalmak és érdekképviselések szintén egyértelmű értékorientációt képviselnek (hiszen éppen a választott érték szerint különböznek egymástól), de az establishmenthez való viszonyuk szerint felkészülnek és felkészítenek a feltételek meghatározására és biztosítására is.
4. A gazdasági szervezetek, vállalatok, intézmények piaci tevékenységet folytatnak, árut állítanak elő és adnak el, a kereslet és kínálat dimenziójában működnek. A kulturális értéket tehát egy másféle értéknek vetik alá (a pénznek), és a kettőt össze is kapcsolják. Egyaránt elismerik vagy elismerhetik egyik kulturális „árú” tartósan magas egyedi értékét és más kulturális árúkat egyedileg alacsony, de tömegében magas piaci értékét.
5. A kulturális (tudományos-művészeti) szakmák tevékenysége önmagában is plurális, különböző csoportokra oszlik, amelyek mindegyike meghatározott értékszerkezetet képvisel, olykor a másikkal azonosat, máskor vele ellentéteset.
6. A civil társadalom kulturális tevékenységet sem a piaci, sem a kulturális érték nem szabja meg, csak a civil társadalom saját értékeit. Ezek az együttélés, a közösség, a mindennapi élet értékei. Az egyes közösségek értékei egymással ellentétesek is lehetnek, az egész civil társadalom értékrendszere – társadalmi körülmények által megszabott határokon belül – plurális.
7. A társadalom elsőfokú közösségei és szervezetei, mindenekelőtt a családok, a primer közösségek és a mindennapi élet szerves

kulturális gyakorlatát még inkább egyszerű „minéműségi” értékek határozzák meg. A kulturális értékek nem különülnek, nem kapnak autonómiát, hanem beleágyazódnak a mindennapi élet folyamataiba.

[...]

A kultúrpolitika tipológiája

A különböző mechanizmusok egymással való összefüggésükben hálót, struktúrát alkotnak. Eszerint állapíthatjuk meg a kultúrpolitika típusait.

A hét mechanizmus természetesen csak ideáltipikusan áll egymással egyensúlyban, valójában némelyek túlsúlyban vannak, mások visszaszorulnak, kevésbé érvényesülnek.

A *klasszikus polgári demokráciákban* a kultúrpolitika tevékenységét az jellemzi, hogy élesen elválik egymástól a kultúrhordozó polgári társadalom és a társadalom többi részének kultúrája, következésképpen a velük kapcsolatban végzett politikai tevékenységek is. Ami az elsőt, a polgári társadalmat illeti, kialakul a mechanizmusok viszonylagos egyensúlya, az állam, az egyház (egyházak), a piaci, a polgári nyilvánosság egybevágó működése. Még különösebb egyeztetésekre, tudatos kultúrpolitizálásra sem volt hozzá szükség.

A társadalom más rétegeit, a lakosság többségét kitevő parasztságot és a szaporodó munkásságot azonban nem érte el ez a kultúrpolitikai, illetve a parasztságot csak az egyház, a munkásságot többnyire az sem, ebbe a légüres térbe nyomultak be a szakszervezetek. Az irányukban követett politika – akár az állam, akár az egyház, akár a szakszervezet részéről jobbra felvilágosító jellegű. Különösen a fejlődésben viszonylag elmaradt (tehát a közép- és kelet-európai) országokra volt jellemző ez az attitűd, itt erősödött az állam szerepe. Jellemző tényről említi ezzel kapcsolatban F. A. Hayek. Noha a néptömegek elemi iskolázása először Angliában vált (megközelítően) általánossá, a kötelező elemi iskolát először mégis Poroszországban vezették be (olyan időben, amikor még korántsem volt általános szokás).

A *modern polgári demokráciák* kulturális politikájának szükségszerűen és mindinkább ki kellett terjednie az egész társadalomra. Egyrészt az állam és vele együtt az egyházak, másrészt a piac részéről. Az állam és az egyházak tevékenysége változatlanul felvilágosító jellegű, de fokozatos kiegészül a piac növekvő szerepével. Különösen azután, hogy a gazdasági válságok fenyegetésére az általános- és a gazdaságpolitikába

is fordulat következett be. John Maynard Keynes elmélete, Henry Ford gyakorlata, a nyugateurópai (különösen a svéd) szociáldemokrácia új törekvései egyaránt azt jelezték, hogy a termelésben jól képzett, biztonságban élő, stabil életmódot folytató munkásságra van szükség, fogyasztásban pedig minél több fogyasztóra. Ennek jegyében alakult ki az a kultúrpolitikai konstrukció, amelyben az állam segédletével („jóllelti állam”) egyre inkább a piac dominál. A piac – a közben bekövetkezett technikai újítások révén – olyan eszközöket talál, amelyek a kultúra tömeges terjesztésére alkalmasak. Ugyanakkor azonban ki tudja elégíteni a polgári nyilvánosság és a polgári kultúra némileg szintén növekvő táborának igényeit is. Ez ugyanabba az irányba hat, mint a politika fejlődése: a kultúra poliarchikus pluralizmusa felé.

Mindazonáltal az állam nem tétlen ezekben a folyamatokban sem: biztosítani kell a feltételeket. És ezt megteszi azokban az országokban is, ahol látványosan nincs kultúrpolitika. Mindenekelőtt jogi és gazdasági eszközökkel (azzal például, hogy Amerikában, a kultúrpolitikamentesség mintaországában is az állami költségvetés fedezi a nonprofit kulturális szervezetek és intézmények költségeinek nagyrészét, csak éppen nem szól bele abba, hogy hogyan, milyen értékek szerint használják fel).

De vajon valóban semleges-e az állam, az „establishment” az értékek iránt? A kérdés nem is annyira egyszerű, mint első pillanatra látszik. A legplurálisabb országokban is megvannak az eszközök az értékek dominanciájának kialakítására.

[...]

Az átmenet tendenciái és kérdései

Az 1990-ben kezdődött átmeneti korszak kulturális politikájával kapcsolatban még inkább csak tendenciákat rajzolhatunk meg és kérdéseket sorolhatunk fel, mintsem összegzésre vállalkozhatnánk.

Az alapvető tendencia mindenesetre egy szerepváltás: az állam visszavonulás és a piac megerősödése. Ez a kötelező érvényű, de egyrészt arányai lehetnek különbözőek, másrészt az a szerkezet, amibe beleilleszkedik. A kérdések itt a következők:

- Vajon az állam kivonulása és a piac megerősödése szinkronban van-e egymással? Vajon nem gyorsabb-e a szükségesnél az állam visszavonulása, és ezáltal a piac, mégpedig egy felkészületlen piac nem kap-e nagyobb szerepet annál, mint amire felkészült? Konkrétan és különösen: kialakulhat-e a piacnak azok a mechanizmusai, amelyek

a tartós értékek létrehozását és terjesztését szolgálják? (Ezek a fejlett piacgazdaságban igen erősek, hozzátartoznak a piaci szerkezethez, nélkülük csak valami torz piacosítást lehet végrehajtani.)

Vajon az állam kivonulásával egyidőben létrejönnek-e azok a plurális értékkezpontok, amelyek a társadalom részére a szükséges értékorientációt megadják? (Ezek lehetnek egyháziak, politikaiak, szakmaiak, civiltársadalmiak egyaránt.)

Milyen helyzetben találják ezek a folyamatok az értelmiséget? Elég önálló és elég erős-e ahhoz, hogy önálló aktorként szerepeljen a kulturális folyamatokban? Itt persze némi magyarázatra szorul, hogy mit értünk önállóságon. A magyar (és általában a kelet-középeurópai) értelmiség eddigi útjának az volt az egyik sajátossága, hogy mindig túl közel volt a hatalomhoz. Néha benne és mellette, néha kívül és ellene, de létét mindig a nyugatinál nagyobb mértékben határozza meg a hozzá való viszonya. Az elmúlt évek alapján talán már arra is gondolhatunk, hogy ez a helyzet megváltozik. Ebben az a lehetőség is benne van, hogy az értelmiség magára marad. De az is, hogy ne a hatalomhoz való tartozás, hanem saját jogán vegyen részt a társadalom további formálásában. A kérdés tehát konkrétan az, hogy ebből mi valósult és mi valósulhat meg?

Vajon megvan-e a lehetőség a civil társadalom saját mechanizmusainak kialakítására? Egyáltalán mennyire működik a civil társadalom, mi a viszonya az államhoz, az egyházakhoz, a politikai mozgalmakhoz, a piachoz, a szakmai szervezetekhez? Mód nyílik-e arra, hogy az állam olyan mértékben és úgy adja át eddig funkcióit, hogy azoknak legalább egy részét a civil társadalom vehesse át?

[...]

A kultúrpolitika jelenlévő stratégiái

– Tapasztalati megközelítésben –

[...]

A választ keresve először is a kultúrpolitika jelenlévő és ható stratégiáival kell foglalkoznunk, mert azok feltérképezése és elemzése nélkül nem juthatunk előre. Többféle kultúrpolitikai stratégia él ugyanis egymás mellett, anélkül, hogy élesen elkülönülne egymástól, és eddig nem volt mód, de kísérlet sem arra, hogy őket kellőképpen különválasztva próbálnánk meg megkeresni a szintézis lehetőségeit. Ez a jelen kísérlet ennél fogva természetesen magán viseli a kezdés nyűgét, ellentmondásait és hibáit.

A kulturális politikának ebből a helyzetből kell kiindulnia, mert nem indulhat ki másból. Azt kell eldöntenie, hogy mit akar, és mit tud tenni. Akar-e, tud-e tenni valamit azért, hogy a veszélyeztetett, a kultúra fő áramlataiból kiszoruló rétegek aránya ne növekedjen, a kulturális közép rétegek aránya pedig növekedjen, hogy ebben a kemény törvények szerint változó világban egyre többen tudjanak megkapaszkodni. És mit tud tenni azért, hogy a kulturális felső osztály se legyen önmagába zárkózó, saját értékeivel foglalkozó elit, hogy számába is növekedjen és kultúráját a társadalom hasznára tudja fordítani? Ez lehet a kultúrpolitika stratégiája.

Megfigyeléseink és elemzéseink szerint a kultúrpolitika hagyományos formáit két csoportba és mindkettőn belül több típusba, modellbe lehet sorolni. Talán az a legrealisabb, ha hármat-hármat különböztetünk meg.

A két csoport két alapelven, princípiumon, paradigmán alapul, amelyek az egyes kultúrpolitikai koncepciók vezérmotívumát adják. Az első csoportban az állam és az értelmiség adja ezt az alapmotívumot. A második csoportban a piac.

Szükséges még egyszer aláhúznom, hogy a stratégiai koncepciók ritkán jelentek meg explicit formában. Megszoktuk, hogy amikor kultúrpolitikáról beszélünk, jobbára csak kétféle különbözőt tesszünk meg: egyet, amelyet az éppen jelenlévő hatalom folytat, amelyet a hozzá való viszonyunk szerint támogatunk vagy elvetünk, és az utóbbi esetben egy másikat, amelyet helyesnek tartunk. A helyeslés vagy elvetés, vagy ha úgy tetszik az elvetés és a helyeslés azonban többnyire magától értetődő marad, a kultúrpolitika lehetséges mezéjét és alternatíváit még nem elemeztük kellőképpen. Ezért a mostani – a lehetőség által megszabottan rövid – vázlatban nem igyekszem arra, hogy neveket írjak az egyes stratégiákhoz, hiszen a kultúrpolitikai viták résztvevői többnyire maguk sem fejtik ki explicit módon az itt értelmezhető álláspontjukat, vagy ha kifejtik, nem ragaszkodnak következetesen egy-egy alternatívához.

1. Kultúraórzés stratégia

Nem csupán valamiféle tradicionalizmusról vagy konzervatívizmusról van szó, még kevésbé feudális jelleggel, hanem a polgári kulturális elit jellegzetes magatartásáról. Amely azt mondja, hogy a kultúra, az igazi kultúra, a „magaskultúra” mindig is szigetet alkotott a kulturálatlanság, a közepes és alacsony

kultúra tengerében. Sziget a kultúra, más hasonlatlan lánppás, amely bevilágít a sötétségbe. Vagy inkább szent tűz, amely éltezi az emberi közösséget, és amelyet úgy kell ápolni, szüntelenül gerjeszteni, mint annakidején a Vesta-szüzek tették.

Fontenelle úgy rajzolta meg a XVII. században a kultúra térképét, és benne a magaskultúra kicsiny birodalmát, hogy az „alacsony kultúra” hatalmas területei vették körül. A magaskultúra hívei tudomásul vették ezt a helyzetet és úgy ítélték meg, hogy ez a világ rendje. Mindig csak egy maroknyi ember volt és van, aki képes arra, hogy felfogja és továbbvigye a magaskultúra örökségét. Megőrzik és továbbviszik, hiszen ők azok, akik nemzedékről nemzedékre újat tesznek hozzá, akik megteremtik a fejlődés lehetőségét, és akik meg is valósítanak belőle annyit, amennyit tudnak. Nem szükséges, hogy ott helyben az egész társadalom osztozzon kultúrájukban, hatásuk áttételesen érvényesül. Hiszen mindig csak kevesen vannak a kultúrát továbbvivők, akik a tudományt és a művészetet megújítják. Ők azonban nem maguknak teszik ezt, hanem közösségüknek, az emberiségnek. Az ő munkájukból születik a civilizáció, a technika, a modern élet minden berendezése. Az emberek millióinak nem kell résztvenniük az alkotás folyamatában, elég, ha majd élvezni tudják eredményeit. A villanykapcsolót anélkül is lehet használni, hogy pontosan tudnánk, mi történik a vezetékekben és a készülékekben.

Így volt ez Arisztotelész korában, így volt ez Voltaire, Kant, Goethe és Beethoven idejében, miért lenne most másképp? Micsoda fennhéjzás lenne azt várni, hogy mi többre vagyunk érdemesek, mint ők voltak, micsoda önhittség, ha nem nyugszunk bele a sorsunkba, az ő magányosságukba. Az arányok persze változhatnak, néha szélesedik a magaskultúra tartománya, néha szűkül, ám egy kritikus pontnál sohasem terjeszkedi vagy zsugorodik tovább. Ebből a szempontból nézve naiv álomnak tűnik a mindenkinek való kultúra álma, még akkor is, ha olyan nagy elmék vallották, mint William Morris, Lev Tolsztoj, Karl Marx, vagy nálunk Petőfi Sándor vagy Kodály Zoltán. Még akkor is, ha közben egy egész hatalmi rendszer (a pártállami autokrácia) hirdette és sugallta, hogy a mindenkinek szóló kultúrát most már belátható időn belül meg is tudja valósítani.

Ezt a felfogást kimondva-kimondatlanul sokan vallották és vallják. Ha stratégiává kristályosuk, olyan politika támaszkodik rá, amely tudatosan összpontosít a magaskultúra értékeinek és intézményrendszerének védelmére (beleértve azoknak a közösségkapcsolatoknak az ápolását, amelyek

a magaskultúra szerves fejlődéséhez elengedhetetlenek.) Hozzá tartozik tehát egy viszonylagosan kiterjedt közép-kultúra is, elsősorban értelmiségi rétegekből.

Az elmondottakból következik, hogy ennek a stratégiának van egy felsőbb és egy alsóbb változata. A felsőbb változatot már jellemeztük. Az alsóbb – koncepciótlanabb, földhözragadtabb, megcsökkent változata az a fajta elitizmus, amely könnyen vált át sznobériává. Amely fintorogva szemléli a „tömeg-kultúra” különböző formáinak terjedését, sokszor a hanyatlás vízióját látva benne, de nem talál más ellenszert, mint a magaskultúra birodalmának és várának gondos körülbástyázást.

2. Felvilágosító stratégia

Kiindulópontja egyezik az előzőével, de egészen más megközelítést von le belőle. Igaz, hogy a múltban mindig csak a társadalom kis részének volt birtokában a magaskultúra, de nem igaz, hogy ennek ezután is így kell lennie. Az új viszonyok között – a polgári demokrácia híve szerint a polgári társadalomban, a szocializmus hívei szerint a szocializmusban, a welfare hívei szerint a jóléti államban – mindez megváltozhat: a magaskultúra fokozatosan kiterjed az egész társadalomban, illetve olyan új kulturális formák jönnek létre, amelyek mindenki számára elérhetőek, mégis igazi értéket hordoznak. Már említettük ennek a gondolatnak néhány élharcosát (William Morris, Lev Tolsztoj, Karl Marx, Kodály Zoltán), de a sort időben és térben egyaránt folytathatnánk (időben visszafelé menet Rousseautól és a francia felvilágosítástól avagy Jeffersontól és Tocquevilltől, nálunk Petőfi Sándortól és Ady Endrétől kezdve Victor Vasarelyig, Andy Warholig, avagy (kulturálpolitikusokat idézve) André Malrauxig, Jacques Langig és tovább. Polgári gondolkodók, szocialisták és kommunisták, baloldaliak és jobboldaliak, művészek, tudósok és népművelők, értelmiségiek és középosztálybeliek egyaránt vannak közöttük. Nálunk Magyarországon is széles körben elterjedt, a múlt század óta kiváló emberek tízezrei áldozták ezért egész életüket. (Ezért hibás az a felfogás, amely ezt a stratégiát egyedül a szocializmushoz köti, igaz, hogy a pártállami rezsím ideológiaként vallotta, de sohasem kötődött csak hozzá. Sok polgári gondolkodó, reformer gondolkozott hasonlóképpen.)

A felvilágosító stratégia egyszerre és együtt tördök az intézményrendszerrel és a benne folyó tevékenységekkel. Ki akarja szélesíteni az intézményrendszert, újakat alapít a nagy városoktól kezdve a

falvakig. Támogat minden tevékenységet, a kulturális mozgalmakat és a művelődési közösségeket. Hagyomány- és értékorientált. Meg akarja őrizni a hagyományokat, mert úgy tartja, hogy az évszázados vagy olykor évezredek gyakorlata kikristályosított valamit, amit nem szabad veszni hagyni. Közkinccsé akarja tenni az értékeket, mert úgy véli, hogy a demokrácia csak akkor lehetséges, ha mindenki hozzájuk férhet. Az értékek megítélésében is a hagyományt követi, de nyitott az új értékek befogadására. Az értékek viszonylagossága azonban idegen tőle.

Ezzel azonban ahhoz a gondolathoz is eljutottunk, hogy a felvilágosító stratégiának is van egy alsósintű, egyes esetekben pedig kifejezetten negatív változata, mégpedig rögtön kétféle. Egyik a *kulturális forradalom* többször kísértő eszméje, amely azonnali hatállyal a „nép” kezébe akarta adni minden kulturális folyamat irányítását. A kulturális indíttatású forradalom eszméje egyenesen a kultúra felvilágosító felfogásából következik, a múltban (Rousseau) és a jelenben egyaránt. Az eszme azonban csak a papíron valósult meg, ott is ahol valamilyen társadalmi-politikai forradalom győzött; a kultúra ügyeit ugyanis nem lehet sem fegyverekkel, sem pusztán a hatalom eszközeivel megoldani. Helyébe a hatalom birtokában általában a második negatív változat lépett: *paternalizmus*, a magát mindentudónak és mindenhatónak vélő állam kulturális diktatúrája. Amely mint tendencia mindazonáltal nemcsak pártállami autokráciában volt jelen, hanem mindig ott kíséri a felvilágosító stratégiát.

3. Identitásközpontú stratégia

Sokban hasonlít mind a kultúraőrző, mind a felvilágosító stratégiához, de egy nagyon is határozott kérdésben különbözik tőle: az identitás ügyét állítja központba. A *közösséggel való azonosság* tudatát, mint a mai világ egyik legfontosabb problémáját, amely az egyén életét éppúgy meghatározza, mint az emberek kisebb-nagyobb csoportjait. De hát mi az a közösség, amellyel azonosulnunk kell? A család, a lakóhely, a szakma, a társadalmi csoport, a világnézet közösségei mellett mindenekelőtt természetesen a *nemzet*, adja azt a legfőbb keretet, amely identitásunkat meghatározza. A nemzet ugyanis a legkisebb közösség, amely már összefoglaló jellegű és a legnagyobb, amelyhez még az odatartozás szeres érzésével fordulhatunk.

Ez a stratégia a közösség és a kultúra összefüggéséből indul ki, megállapítva, hogy bármilyen

közösség azonosságtudatát a kultúra szolgáltatja. Ez is egyaránt érvényes a családra, a baráti körre, a foglalkozásra, a világnézetre, a lakóhelyre, de mindenekelőtt a nemzetre. Ha tehát a társadalom, a nemzet létén, jövőjén gondolkozunk, akkor először a kultúrájára kell gondolnunk. Arra, hogy X millió embert az teszi nemzetté, (vagy aki nem ezt a szót akarja itt használni) az teszi szervesen összetartozó társadalmi egységgé, hogy van valami a közös kultúrájában. Olyan közös, ami az alapokat érinti, amit mindenki a magáénak vall és meghatározó szerepet játszik magatartásában. Nem lehet tehát közömbös, hogy ez a közösség csak a szellemi elit magaskultúrájában jelenik-e meg, vagy mint az X millió emberében. (És itt egyaránt mondhatunk 10 vagy 15 milliót).

Ez a stratégia tehát meg akarja őrizni a szent tüzet, ugyanakkor szét is akarja vinni, minden „konyhóba” el akarja juttatni. Azt kívánja, hogy a szellem napvilága ragyogjon minden ház ablakán. Ebben közös az első és a második stratégiai koncepcióval. Különbözik azonban tőlük abban, hogy határozott elképzelése van arra is, hogy milyen legyen ez a kultúra. Értékorientációja nem lehet semleges, határozottan vállalni kell egyfajta értékrendszert, amely megfelel a nemzeti kultúra hagyományainak és a nemzet érdekeinek. Értékfelfogása egyben szükségképpen etikai és morális természetű, mert nem pusztán a közösség létének és fennmaradásának külső tényezőire irányul, hanem még inkább belső összetevőire, a közösséget összetartó éthoszra.

Az identitásközpontú stratégia ezért olyan feladatok megvalósítását állítja programja és intézkedései középpontjába, amelyek megerősítik a nemzet és a társadalom azonosság és összetartozástudatát, szolidaritását, természetesen nemcsak az elit, hanem az egész közösség körében.

Ebben rejlik ugyanakkor annak a lehetősége, hogy ez a stratégia is megteremtette a maga negatív változatát: azt a kulturális politikai felfogást, amely *fundamentalista* értelmezésben idézi fel a nemzet és a kultúra fogalmát. A fundamentalizmus eszméje amúgyis a kor egyik problémája, szelídebb vagy agresszívebb változatában (szent dzhihad az idegenek ellen) vissza-visszatér. Két értelemben is diszkriminatív lehet. Egyrészt azért, hogy faji, nemzeti alapon diszkriminál a kultúra egyes irányzatai és termékei között, s egyiket jónak, a másikat rossznak ítéli, nem fogadja el a kultúra pluralitását és az iránta való toleranciát. A másik, hogy a nemzet hovatarozás (származás,

kultúra) szempontjából tesz megkülönböztetést a társadalom tagjai között, nálunk például kirekesztve azokat, akik nem magyar származásúak, nem „magyar gondolkodásúak”, vagy akár nem „magyar szívűek”.

4. Klasszikus piaci stratégia

Ezzel a ponttal merőben új világba érkezünk. Az eddig stratégiáknak volt közös nevezője: az értékek meghatározottsága. A kultúraőrző, felvilágosító, és az identifikációs stratégia egyaránt elkötelezett valamilyen érték vagy értékek mellett, még akkor is, ha ebben a tekintetben jobban vagy kevésbé akarja, az értéket magamagáért. A magam terminológiával ezt úgy fejezem ki, hogy minőségi értékek helyett mennyiségi értéket választja. Az értékek pénzben kifejezhető árát.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy teljességgel érzéketlen lenne az értékek milyensége és minősége iránt, csak azt, hogy mindkettőt a mennyiségre vezeti vissza és annak rendeli alá. Magának a kulturális piacnak amúgyis két működési formája van.

Az egyik a magas minőségi értéket helyezi előtérbe: a magaskultúra tartós nagy értékeit fogalmazza többé-kevésbé egyedi módon, és megkéri az árát. Nem azonnali nagy haszonra törekszik, hanem tartósan tisztos bevételre. A polgári hagyományokkal rendelkező piaci gazdaságokban ennek is kialakulnak a maga mechanizmusai, mindenesetre jobban, mint a neofiták körében. A másik ezzel szemben kifejezetten a közepes és kis értékek forgalmazását vállalja fel, és tömegesen állítja őket elő. Ez a mechanizmus erősödik fel azokkal a technikai újításokkal, amelyek a művek sokszorosíthatóságát szinte végtelenül megnövelik: a nyomda, a reprodukció, a rádió, a televízió, a hanglemez, a kazetta, a videó, a számítógép, az internet. Egyben megannyi eszköze a piaci kiterjesztésnek is.

Mint kultúrpolitikai koncepció a piaci stratégia a következőt jelenti: félre a széplelkű nyavalygással az értékek, a kultúra megmentéséről és terjesztéséről. Félre a jobbító, felvilágosító, népművelő szándékokkal. Az egészet a piacra kell bízni. Érvényesüljön a kereslet és a kínálat szent összefüggése.

Egészen természetes, hogy ennek a felfogásnak is van két változata. Az elsőt nevezhetjük klasszikusnak. Abból indul ki, hogy a piac „láthatatlan keze” előbb-utóbb elrendezi a dolgokat. Amit az emberek akarnak, ami után kereslet támad, azt meg fogják venni. A piac követni fogja ezt a szándékot és

előállítja a kívánt terméket. Ugyanakkor a piacnak érdeke, hogy a kínálat szélesbítése által a kereslet is szélesedjen. Ezért mindent meg fognak tenni annak érdekében, hogy az emberek többet és jobbat akarjanak. A sok kis egyéni érdek és haszon összege a kulturális közjó. A másik változattól- nevezük *haszonelvű üzleti stratégiának* – viszont eleve idegen én az utilitárius szándék is, egyesegyedül az üzleti célokra korlátozódik.

5. Jóléti stratégia

A jóléti állam kultúrpolitikai stratégiája különbözik mindegyiktől. Lényege a jóléti állam alap gondolatának támogatása, azaz a társadalom nagyobb része (legalább kétharmada) számára egy biztonságos, elfogadható, a jólét tisztos mértékével ellátott élet biztosítása. Ez az alapja annak, hogy az euroatlanti országokban a század második felében megvalósulhatott a plurális-képviselési demokráciának eddig legmagasabb formája (amit Robert Dahl poliarchiának nevet), a maga intézményrendszerével, jogállamiságával, a másság iránti toleranciájával.

Mindehhez erős középosztály szükséges, a középosztálynak pedig stabil életvitel és megfelelő szintű kultúra. Nyugat-Európában és Észak-Amerikában létre is jött ez a középosztály, a társadalom eddigi piramis-szerkezete középen kihalasodott és kupolává alakult. Az új szerkezet nagyobb biztonságot adott a felső rétegek, a gazdasági-politikai-kulturális elit számára, létük alapjául szolgált és nem jelentett számukra fenyegetést. Igaz, hogy a kupola gömbölyülete alatt még mindig ott volt egy 20-30 százaléknyi veszélyeztetett réteg, bevándorlókból, notórius munkanélküliekből, ahogy szociológusok mondják: pauperekből. Soruk új és új bevándorlókkal bővül. Sok közöttük az elesett, alkoholisták, drogos, hajléktalan, bűnöző. Ők együtt ma a társadalom talán legnagyobb teherterele, ám amíg számuk határok között marad, mindez mégsem akkora probléma, mint a centrum országokon kívül a periférián és félperiférián.

A középosztálynak tehát stabil életvitelre, ahhoz pedig stabil kultúrára van szüksége. Nem arra, persze, hogy a kor legfelső színvonalán álló magaskultúrát sajátítsa el, azt csak tudomásul kell vennie. A magaskultúrának amúgyis megvan a maga funkcionális rétege, a szellemi elit, amely a jóléti állam viszonyai között szintén szélesebb lett, mint bármikor azelőtt. Szüksége van azonban egy kiterjedt

biztonságos középszintű kultúrára, amely magában foglalja a megfelelő civilizáció elsajátítását, a modern társadalom bonyolult szerkezeteiben való eligazodás képességét, az ennek megfelelő viselkedést, és mindezekből a művészetből és a tudományból is annyit, amennyit kell.

A középkultúrának ez a formája új jelenség. A klasszikus polgári társadalom kultúrája sem homogén. Igaz az a megállapítás, hogy valójában nincs is kultúra, csak kultúrák vannak. Létrejön az autonóm vagy magaskultúra és továbbélik a mélykultúra (a tradicionális és megújuló népi kultúra) hagyományait. Létrejönnek és egyre távolabb kerülnek egymástól. Adorno a zenébe a magas- és a szórakoztató kultúra elválását a 18. század végére teszi, Mozart Varázsfuvolója még egyszerre volt mint a kettő. Beethoven Fideliója pedig már elhatározottan és elkötelezetten magaskultúra. A 19. század és a 20. század első felének szórakoztató művészete még mindig ezer szállal függött össze a magasművészettel. Hogy ismét zenei példát mondjunk: Johann Strauss vagy Kálmán Imre operett muzsikája népszerűbb változata ugyanannak a hagyománynak. A 20. század második felének középkultúrája azonban már másféle jelenség. Paradox módon kifejezve a heteronóm kultúra autonómiát kap. Ehhez persze új eszközök kellettek, a kommunikáció meginduló forradalmának első hulláma: a rádió és a televízió.

A jóléti állam kultúrpolitikája meglehet nem pontosan ugyanezekből a megfontolásokból kiindulva ezt szolgálta. Felépítette az ennek megfelelő intézményrendszer, az iskolát, az egyetemeket, az színház-, mozi-, művelődésház-, könyvtár-, múzeum-hálózatot, a tömegkommunikációs médiát (rádió, televízió) pedig kiterjesztette az egész lakosságra. Az alapelv azonban itt már nem a kultúraörzés vagy a felvilágosítás, hanem a *szolgáltatás*. (Bár egy csipetnyi az előző háromból is lehet benne, ebben különbözik például a jóléti kultúra két modellje, az amerikai és a svéd.) A svéd szociáldemokrata jóléti koncepciót a „népotthon” (folksheim) gondolata jellemzi.

A stratégia a szolgáltatás elvének abszolutizálásával válik a középkultúra szószólójából a *középszerűség kultúrájának* ágensévé. Egy olyan középszerűségévé, amely előnti és megrendíti a jóléti államot. Amely túlzott korlátokat rak a gazdasági szabadságra. Amely nem kedvez a művészet és a kultúra virágzásának és ezáltal visszahat a magaskultúrára. Kevesen figyeltek fel arra, hogy a művészet éppen a jóléti állam virágzásának csúcspontján fordult el

a neoavantgádisztikus kristály-logikájától és kezdett kifejezni *rossz közérzetet* egy olyan korban, amikor a politikusok és maga az establishment még telitorokkal zengte saját dicsőségét.

6. Korporatista-posztindusztriális stratégia

A posztindusztriális gazdaság, az „információs társadalom”, a globalizáció folyamata, a nagy multi- vagy transznacionális korporációk (TNC) szerepének megnövekedése, az általuk képviselt és kialakított „szervezett kapitalizmus” világa új kulturális magatartást hozott létre. Lényege a kulturális piac világméretű szervezetsége az új technikai eszközök alapján.

Az új stratégiában megkülönböztetett és minden korábbinál nagyobb szerepet kap a technika: *a média és a számítógép forradalma*. Az általuk okozott hatalmas átalakulás nemcsak a kulturális életet változtatja meg, hanem az egész társadalmat is, hiszen az elmúlt évtizedekben a hagyományos, klasszikus kapitalizmusból beérkeztünk a posztindusztriális újkapitalizmus, az információs, kommunikációs vagy transzparens társadalom világába.

A központi szereplő az információs média és a számítógép. Jelenlétük a kultúrpolitika terén azt a lehetőséget hozza, hogy a kultúrpolitika legfőbb eszköze, ágense most már nem az állam és nem az állam által felkért vagy megtűrt értelmiség, hanem a kultúrát közvetítő új eszköz- és intézményrendszer, valamint azok a transznacionális korporációk, amelyek a kultúrával foglalkoznak, és amelyek a tömegkommunikációs hálózat mellett egyre inkább a hagyományos kulturális intézményeket is kézben tudják tartani. Ebben az értelemben ennek a kultúrpolitikai stratégiának is van egy magasabb- és egy alsóbbrendű változata.

A posztindusztriális-korporatista kulturális magatartás és politika sokban összefonódott a világszerte jelentkező *posztmodern* filozófiával és gondolkodással, de nem azonos vele. Éspedig azért nem, mert a posztmodern gondolkodás maga sem egységes, különböző változatai, irányzatai vannak, amelyek egymástól eltérő törekvéseket is szolgálhatnak.

Néhány – sokak által egyébként - elfogadott alapelv határozza meg ezt a posztmodern gondolkodást. Nincsen olyan nagy, átfogó koncepció, világnézet, „metanarratíva”, amely a világot és különösen az történelmet, azt ami velünk történt és történik, egyetlen elv szerint tudná megmagyarázni. Minden átfogó elv, ideológia voltaképpen nyelvi játék.

Az értékek viszonylagosak és egyenlőek, ami látszatra olyannyira különbözik a másiktól, az voltaképpen csak más nyelven van elmondva. A nyelvek pedig egymásra lefordíthatók.

Ugyanez érvényes a kultúrára is. Első (felszíni) megközelítésben mindenki, aki posztmodernre hivatkozik, az értékek relativizmusát, a metanarratíva hiányát hangsúlyozza. A kultúrában sincs – mondják – olyan egyetemesen érvényes nézőpont, totálisan alkalmazható értékrendszer, amely meghatározná, hogy Bach, Mozart, Beethoven vagy Bartók értékesebb lenne Fényes Szabolcsnál, a Rolling Stones vagy a Cardigans együttesnél, netán a Diák-szigeten szolgáltatott zenénél. Vagy hogy Dickens, Thomas Mann, Móricz Zsigmond és Mészöly Miklós jobb kultúrát képvisel, mint Courts-Mahler, Robin Cook, vagy Stephen King. Amely szerint Shakespeare nagyobb érték, mint George Lucas. Az egyetlenségében egyetemes kultúra, a kultúra „mint olyan” egyáltalán nem létezik, csak kultúrák, vagyishogy voltaképpen csak szubkultúrák vannak. Nem összemérhetőek, mindegyiknek megvan a maga önmagába koherens, de a másik számára megközelíthetetlen értékrendje. Semmi ok arra, hogy a kultúra jelenségeit bármiféle normatív ítéletnek vessük alá, egyetemes norma nincsen, nem is lehetséges.

A posztmodern kultúrpolitikája ugyancsak első megközelítésben szintén az értékek viszonylagosságán alapul: egyenlő lehetőséget kell adni minden szubkultúrának arra, hogy megjelenjen, képviselje magát és terjedjen.

Ennyit szoktak összefoglalásként közkeletűen elmondani a posztmodern magatartásról. A kép azonban így is kissé szimplifikált. A posztmodern magatartásnak nemcsak különböző változatai, de szintjei is vannak (bár erre a fanatikus értékrelisták bizonyára felszisszennek). A (sokszor inkább gyűjtőfogalomként használt) posztmodern mozgalomnak vannak felszínesebb (gyakran egyben militánsabb) és vannak mélyebb irányzatai.

A *mélyvonulat* egyáltalán nem áll a felszínesen totális értékrelativizmus álláspontján, hanem a következetesen végigvitt toleranciát vallja. Ennek jegyében a maguk funkciójában igyekeznek a kultúra különböző ágainak, műfajainak, stílusainak egyaránt lehetőséget teremteni. Az, hogy az értékek viszonylagosak, hogy nincsen olyan egyetlen érvényes narratíva, amely mindent megmagyarázna, és amelynek alapján minden eldönthető, az nem jelenti egyben azt is, hogy egyáltalán nincsenek értékek. A társadalom szükségszerűen oszlik olyan embercsoportokra, amelyek más értéket vallanak,

más a kulturális magatartásuk. Együtt alkotnak egészet, társadalmat. Mindegyiküknek megvan a maga szerepe. Aki a társadalom és a kultúra jövőjéről gondolkodik, annak ezen kell gondolkoznia. Így ez a magatartás beilleszkehet egy szélesebb stratégiába is, amelyről később lesz szó.

Bővebben kell azonban beszélnünk a felszíni változatról, mivel annak egészen más a társadalmi háttere, mint a posztmodern filozófiának. Benjamin Barbar a McDonald's analógiájára ezt nevezi *McWorldnek, a világ mcworldesítésének*. Az új technikai eszközök (média) birtokában lehetővé válik az uniformizált fogyasztás: Sanghájban, Sidneyben, Rio de Janeiróban, Dakarban, New Yorkban, Párizsban és Budapesten pontosan ugyanazokat a kulturális termékeket fogyasztják, ugyanazt eszik, ugyanazt a ruhát viselik, ugyanúgy viselkednek és ugyanúgy gondolkodnak. Valóra válik a „szép új világ”, de nem kell hozzá sem erőszak, sem kommunista ideológia. Nem kell hozzá demokrácia sem, a McWorld a demokrácia pótléka és egyben ellenszere, mert egyszerre látja el azonos információval és azonos szórakoztatással (entertainment), mindösszesen ugyanazzal az infotainment kultúrával az embereket. Ez kétségtelenül kellemes formája a demokrácia hiányának, mindenesetre elviselhetőbb, mint a fegyvereken nyugvó diktatúra. Így lehet élni, sőt jól is lehet élni. Ezért mondja Robert Nye, hogy új formája valósul meg a totalitárius rendszereknek, a fasizmus és a sztálinizmus adta a „kemény” változatot, ez pedig mint „kereskedelmi totalitarizmus” a puhát (Jelszava: „Világ fogyasztói egyesüljete! Mi megadunk nektek mindent, amire láncaitok közt szükségetek lehet!”)

A médiumok funkciója sokszor már nem is csak pusztán az eszközé. Nem annyira tartalmakat közvetítenek, mint inkább maguk válnak céllá. Kialakul egy új kulturális magatartásforma, amelynek lényege, éppenséggel a média használata: maga a televízió, amelyet a „szem rágógumijaiként” lehet nézni, a legújabb médiák által közvetített zene, a számítógéppel, majd különösen az internettel való állandó kapcsolat. Ennek az új magatartásnak világszerte a fiatal nemzedékek hódolnak leginkább. Így van ez a mindennapi tapasztalat és a vizsgálatok szerint nálunk is. A fiatalok egy jelentős csoportja nem hallgatja a közszolgálati rádió adásait, csak a Juventust, a Danubiust és az alternatív adókat. Nem néznek hagyományos művészfilmeket, csak thrillert. Nem hallgatnak Beethovent és Bartókot, csak techno- vagy disco-musicot. Nem az operába járnak, hanem a Diákszigetre. Mindez abban

különbözik a posztmodern toleranciától, hogy ki-zárólagossá válik.

7. A hetedik stratégia

*„Ha költenél s van rá költség,
azt a versen heten költésék.
Egy, ki márványból rak falut,
egy, ki mikor születtek, aludt,
egy, ki eget mér és bólint,
egy, kit a szó nevéen szólít,
egy, ki lelkét üti nyelvbe,
egy, ki patkányt boncol élve,
Kettő vitéz és tudós négy,
a hetedi te magad légy.”*

Így írja József Attila. De hát van-e, lehet-e hetedik típusa a kultúrpolitikának, a másik hat közötti kompromisszum formájában, vagy esetleg szintézisükként?

Az is kérdés, hogy miért beszéltem eddig hat stratégiáról. Hát igen, azért neveztem meg pont ennyit, hogy azután a hetediket keresve idézhessem József Attilát. Nincsen itt eleve elrendelt, végleges szám, lehetett volna akár négyet vagy nyolcat is megjelölni. A lehetséges kultúrpolitikák száma mégsem teljesen önkényes. Az eddig érvényes modellek legalább két nagy csoportra oszlanak, a csoportokon belül pedig többféle változat létezik.

Az első csoportban olyan stratégiákról szövelünk, amelyekben *az állam és az értelmiség* viszi a vezetőszerepet. Összefogásuk arra szolgál, hogy hogyan, milyen kultúra jusson el a társadalom nagyobbik részéhez. A másik három paradigmája a *piac*. Azok a piaci viszonyok, amiket a modern társadalmi-gazdasági rendszer a 15. század óta megteremtett.

Lehet-e rajtuk kívül, velük szemben még valami más? A posztindusztriális, posztjóléti állapot, valamint a posztmodern gondolkodás és kultúra mindenesetre kihívást jelent, felszólítást egy másfajta viselkedésre. Új paradigmára van szükség, az állam és a piac mellett, amely központi gondolata lehet egy új kulturális stratégiának.

A mai világot az határozza meg, hogy válságba jutott az a jóléti állam, amelyben a különböző egymással ellentétes erők legalább egy ideig kompromisszumot kötöttek és egyensúlyt hoztak létre. A jóléti állam krízisére (ahogy Mustó István mondta: rosszlétére) többféle megoldást javasolnak. Talán nem véletlen, hogy egy kérdésben valamennyien megegyeznek: a kultúra, az oktatás, az életmód és

a szabadidő kivételes szerepében. Így volt ez Clinton első választási stratégiájában (bár kevés valósult meg belőle), így volt ez Tony Blair programjában és így volt ez a távolkeleti országok felzárkóztatási kísérleteiben.

A kultúra azonban természetesen nem önmagában érvényes, hanem azon szerepénél fogva, amit a civil társadalom kialakulásában és életében betölt. Az alapvető kérdés ugyanis az, hogy a jóléti állam megrendülte után egyedül a korporatizmus világhatalma fog-e érvényesülni, avagy létre tud-e jönni olyan *civil jóléti társadalom* és vele egy olyan *erős, civil demokrácia*, amely a társadalom, az emberek alulról szervezett közösségeinek kezébe tudja áttenni a jólétnek eddig az állam által monopolizált intézményeit.

A kultúra és a civil társadalom feltételezik egymást. A civil társadalom közösségeit nem az erőszak, hanem a közös kultúra tartja össze. Ugyanakkor a kultúra a civil társadalom légkörében tud szervesen fejlődni.

A hetedik kultúrpolitikai stratégia alapvető elve, princípiuma, paradigmája tehát a *civil társadalom*, ennyiben jelent újat az egyoldalúan az államra és a piacra épülő stratégiákkal szemben. Egyike sem tagadja meg, mivel szüksége van mind az államra, mind a piacra. Az értelmiség társadalmi célzatú, érték-központú funkcionális művelődési tevékenységére csak úgy, mint a piac mennyiségi értékére orientált magatartására. Ebben az értelemben a hetedik stratégia az előző hatnak folytatása, „szintézise”, mindegyikből megtartja azt, ami megtartható. Megtartja, de velük szemben harmadikhoz (hetedikhez) fellebbez: az egész társadalomhoz, amelyet ugyanúgy a kultúra hordozójának tekint, mint ahogy a korábbi koncepciók az értelmiséget tekintették annak.

Ebből a szempontból kell visszatérnünk a posztmodern gondolkodásra és magatartásra, amelyről azt mondtuk, hogy túlságosan leegyszerűsítik azokat, akik totális értékrealizmust, értékközömbösséget látnak benne. Úgy fogalmaztunk, hogy ez csak a felületen van így. Érdekes ezért odafigyelni például Richard Rotry megfogalmazására, aki egyik legjelentősebb gondolkozója az egész szellemi irányzatnak. Rotry nem minden értéket, sőt nem is minden narratívát vet el, csak az elmúlt évszázadok emancipációs metanarratíváját, annak keresztény, humanista-felvilágosító, marxista változatát egyaránt. „Ha az észnek – írja – van Eszméje (nagybetűvel írt kanti értelemben), akkor az inkább a Tolerancia és nem az Emancipáció.” Az értékek

úgy viszonylagosak, hogy sokfélék, de léteznek, együtt alkotják az egészet. Ami azzal a pragmatista társadalmi felfogással jár együtt, amely az erőszak helyébe a meggyőzést, a diktatúra helyébe az állampolgárok szakadatlan egyezkedését, a vakhit helyébe az iróniát, a szabadság, egyenlőség és szolidaritás szent háromságát helyezi. Nem használja az érték terminusát, de nem kétséges, hogy „más szótár szerint” ezek az értékek és a posztmodern gondolkodás lényegéhez tartoznak, hogy minden gondolatot be tudjunk „fordítani” a másik gondolkodási stílus nyelvére. Éppen azért, mert nem hiszünk már a nagy narratívákban, és mert folytonosan kétkedünk saját magunkban, éppen azért kell toleránsan tekintenünk a másokra.

Mit jelent ez a gondolat a kultúrpolitika számára? Miben új az eddigiekkel szemben?

Folytatja a kultúraőrző stratégiát, mert fenn akarja tartani a kultúra eddig megteremtett értékeit, de nem azonos vele, mert nem tartja elégnek az értékek pusztta megőrzését, hanem arra törekszik, hogy a társadalom minél nagyobb részre birtokolhassa.

Folytatja a felvilágosító stratégiát, mert mindenkihez el akarja juttatni a kultúrát, de nem azonos vele, mert a kultúra hatósugarának kiszélesítését nem egy-, hanem két- és többoldalú folyamatnak fogja fel, s a társadalom saját aktivitására épít.

Vallja a kultúra identitásépítő szerepét, de nem azonosul az erre épülő stratégiával, mivel nem pusztán nemzeti, hanem egyetemes emberi azonosság-tudatban gondolkodik.

Örököse a klasszikus piaci stratégiának, mert tudja, hogy a piac szabadsága a kulturális szabadság feltétele, és mert ez nyit tért a kultúra valóban széleskörű terjedésének, de nem azonos vele, mert úgy gondolja, hogy a kultúra nagy értékei túlmutatnak a piac mennyiségi viszonyain.

Magára vállalja a jóléti állam kulturális stratégiájának vívmányait, védi a társadalom törzsének tisztas közép szintű kultúráját, és folytatni kívánja a kultúratámogató tevékenységét, de nem lehet azonos vele, mert nem elégedhet meg annak kompromisszumaival.

Végül szükségképpen örököse a korporatív világgazdaság stratégiájának, részben mivel ez az adott valóság, részben mivel a legteljesebb mértékben igénybe kívánja venni a rá jellemző modern eszközöket. Nem lehet azonban vele azonos, éppen ezt akarja meghaladni csak toleráns, de nem semleges az értékek iránt és nem fogadja el a McWorldizálását.” [...]